

MANİ ŞEKLİNDEKİ ŞİİRLERLE TEŞEKKÜL EDEN HALK HİKÂYELERİ VAR MIDIR?*

Yrd. Doç. Dr. Esmâ ŞİMŞEK

Anlatmaya dayanan türler arasında, destan ve masaldan sonra üçüncü sırayı alan halk hikâyeleri, uzun ve nazım-nesir karışımı olma hususiyetiyle dikkati çeker. Bir halk hikâyesinin yapısını incelediğimizde onun; nazım ve nesir olmak üzere iki kısımdan meydana geldiğini kolaylıkla görebiliriz. Nesir kısmında, hikâyede yer alan hadiseler anlatılırken, kahramanların duygu ve düşünceleri de, şiirlerle dile getirilir. Anlatıcı, bir hikâyenin nesir kısmını, ana hatlarından sapmamak kaydıyla, istediği şekilde ilaveler yaparak veya kısaltarak anlatabilir. Fakat, manzum kısmına kesinlikle müdahale edemez. Çünkü, hikâyenin iskeletini şiirler meydana getirmektedir. Ağızdan ağıza dolaşan bu metinlerin nesir kısmında görülen değişiklik, nazım kısmında fazla görülmez.

Âşık edebiyatı ile iç içe olan halk hikâyelerinde, şiirin ayrı bir yeri vardır. Kahraman, olağanüstü bir hadiseyi anlatmak istediğinde, yanındakilere:

"Dil ile söyleyemem, bana bir saz getirin,"

Veya:

"Dil ile mi, tel ile mi?" demesi de, yine konunun önemini göstermektedir.

Hepimizin bildiği gibi, halk hikâyelerinin asıl anlatıcıları meddahlar, sonra da âşıklardır. "Âşık Garip", "Kerem ile Aslı", "Ercişli Emrah", "Köroğlu", "Kurbani", "Sümmani" vs. gibi hikâyelerimiz, adı geçen âşıkların hayatlarını konu

alırken, bazı âşıklarımız da, çeşitli halk hikâyelerinin musannifi ve anlatıcılarıdır. Onlar, nesir kısmını anlattıktan sonra, nazma geçerken sazlarını ellerine alıp, daha güçlü ve kendinden emin bir tavırla türkülerini söylerler.

İşte, âşıklarla, âşık edebiyatı ile bu kadar yakından ilgili olan halk hikâyelerinde, şiire önem verilmesi de muhakkaktır. Bazı âşıklarımız ise, hikâyeyi anlatırken, nesir kısmında yaptıkları bir takım değişiklikler neticesinde, araya kendi şiirlerini de yerleştirebilirler. Anlatıcıları âşık olan hikâyelerimizde yer alan şiirlerin çoğunluğu 8 ve 11 heceli koşma şeklindedir. Ancak, uzun çalışmalarımız neticesinde gördük ki, halk hikâyelerinde yer alan şiirlerin tamamı koşma şeklinde değildir. Bazı hikâyelerde, ninniye, ağda, destana rastladığımız gibi, manilere de sık sık rastlamaktayız.

Nitekim, Pertev Naili Boratav da, halk hikâyelerindeki şiirleri iki kısma ayırarak, şu görüşle meseleye yaklaşmıştır: "Basılmış hikâyelerden elimizde bulunanlar, şiirleri bakımından ikiye ayrılıyor: Bunlardan birinciler, sözlü gelenekteki hikâyelerden farksızdır. İçlerine serpilmiş şiirler, halk şairlerinkiler tipinde manzumeler, türküler, koşmalardır; vezinleri, hecenin 6+5 veya 8'li kalıplarıdır. Bunlar tipik halk hikâyeleridir. Bir kısmı ise meselâ; Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber, Ferhad ile Şi-

rin, Gül ile Sitemkâr, Leylâ ile Mecnun, içindeki manzumeler, "mani" şeklinde olan hikâyelerdir. Bunlar, öyle görünüyor ki, halk şairlerinin elinden çıkmışlardır"(1).

Maniler, hepimizin bildiği gibi, 7 heceli olup, 1, 2 ve 4. mısraları kendi arasında kafiyeli, 3. sù ise serbest olan müstakil dörtlüklerdir. Yani, anlatılmak istenen duygu, düşünce, bu bir dörtlük içerisinde verilir. Değişik konuları ihtiva eden manilerin asıl söyleyicileri kadınlar olup, Anadolu ve diğer Türk boylarının hemen hemen her yerinde bilinmektedir.

Bu güne kadar, halk hikâyelerinin genellikle 11'li koşma nazım şekliyle olduğu düşüncesi yaygındı. Araştırmamız neticesinde, şiirleri manilerden meydana gelen hikâyelerin de olduğunu tesbit ettik. Bunları ise şu şekilde sınıflandırmayı uygun bulduk:

1. Şiirlerinin Tamamı Mani Şeklinde Olan Halk Hikâyeleri:

"Arzu ile Kamber", Tahir ile Zühre", Ferhad ile Şirin", "Gül ile Sitemkâr" ve "Leyla ile Mecnun" gibi hikâyeler içerisinde bulunan manzum kısımların tamamı mani şeklindedir(2). Ancak, sözlü ve yazılı kaynakların büyük çoğunluğunda bu özellikle değişmiştir.

Azerbaycan sahasında anlatılan "Yahşı ve Âşık" adlı hikâyenin de "üstadnâme"sinden "duvaggapma"sına kadar bütün manzum kısımları yine, mani (bayatı) şeklindedir (3).

Hemen hemen bütün Türk dünyasında bilinen bir halk hikâyesinin manzum kısmının da yine aynı şekilde varlığını koruması oldukça dikkat çekicidir. Biz, daha önceki yıllarda, "Arzu ile Kamber" hikâyesi üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlarken, bunun dış Türklerde anla-

ılmakta olan varyantlarını da tesbit etmeye çalışmıştık(4). Neticede gördük ki, adı geçen hikâyenin şiirleri, sadece Anadolu sınırları içerisinde değil, Bükreş'ten Kerkük'e kadar her yerde mani şeklinde söylenmektedir. Meselâ: Bükreş varyantında söylenen:

Gökte uçan kaz mısın?
Yerde gezen maz mısın?
Sormak ayıp olmasın,
Gelin misin, kız mısı? (5)

şeklindeki dörtlük, hem diğer varyantlarda, hem de mani repertuarı içerisinde yer almaktadır. Yine bu hikâyenin matbu varyantında ise, iki âşığın birbirlerine sordukları "manzum bilmeceler" de mani şeklindedir:

Kamber:

Yemişlerde gülüzindir,
Hayvanlarda dilsizindir,
İmdi haber vir bana,
Ay ile gülüzündir.

Arzu:

Yoktur balığın dili,
Olmaz inci gülü,
Hârut ile Mârut'dır
Bilmezler ay ile gülü.

Kamber:

Aklımı aldın başdan,
Gözüm yol görmez yaşdan
Gel bana haber vir,
Kim toğar kara taşdan.

Arzu:

Uzandım sensiz eve,
Cevab al, seve seve,
Kara taşdan toğanlar,
Tavis kuşuyla deve.

Kamber:

Ol nedir kim soğulmaz,
Suya girer boğulmaz,
Kendi toğar anadan,
Tâ kıyamete kadar toğurmaz.

Arzu:

Nil ırmağı soğulmaz,
Suda balık boğulmaz,

Suâline cevap budur ki,
Hergiz katır toğurmaz (6).

Azerbaycan sahasında anlatılmakta olan, "Yahşi ve Âşığ" da, yine "Arzu ile Kamber" hikâyesinde olduğu gibi tamamen mani şeklindeki şiirlerden meydana gelmiştir (7). Öyle ki, aynı sahada anlatılmakta olan diğer hikâyelere bakığımızda, bunların en azından başında yer alan "üstadnâmeleri"nin koşma şeklinde olduğunu görmekteyiz. Azerbaycan'da halk hikâyesi anlatma geleneklerinden olan "Üstadnâme"ler, değişik ve ya bir âşık tarafından söylenen üç koşmadan/geraylıdan meydana gelmektedir. Ama, üzerinde durduğumuz hikâyede yer alan üç üstadnâme de, çeşitli manilerin ardarda sıralanmasından meydana gelmiştir. Burada dikkatimizi çeken husus ise, her maninin ilk mısrasında "Âşığ" mahlasının yer almasıdır (8). Bu manilerin büyük bir çoğunluğu "düz mani" olduğu halde, yer yer cinaslı manilere de rastlanmaktadır:

Men âşığam gireve,
Aç gapımı gir eve
Govun, garpız vermesem,
Başım goyum gireve (9).

Hoş gördük, ay gonaklar,
Mehmansız ay gonaglar,
Demen, yohsuldu Âşığ,
Sizi bir ay gonaklar (10).

"Tahir ile Zühre" hikâyesinde ise, daha çok mani nazım şekline yer verilmesine rağmen, zaman zaman da, koşma özelliklerine sahip şiirlere rastlanmaktadır. Fakat, bu hikâyelerimizde koşma, yok denecek kadar azır (11). Bunların da, daha sonra, anlatıcılar tarafından ilave edildiği düşünülebilir.

Hem konu, hem de şekil bakımından birbirine benzeyen, "Tahir ile Zühre" ve "Arzu ile Kamber" hikâyelerinin

bazı şiirleri de yine, bir birine karıştırılmıştır. Meselâ:

Zühre:

Sır ile sırdaşımın,
Yıl ile yoldaşımın,
Elini benden çek Tahir,
Sen benim kardaşımın (12)

derken, Kamber de:

Sır mısın, sırdaş mısın,
Gözüm üzre kaş mısın,
Ben sana ana dirim,

Arzu benim kardaş mısın?(13)
demektedir.

Maniler, bilindiği gibi anonim halk edebiyatının en yaygın ve en eski bir nazım şeklidir. Bu hikâyelerde, nazım şekli olarak mani türünün kullanılması, onun doğuş tarihinin eskiliğini ve Azerbaycan sahasından çıktığını göstermektedir.

2. Şiirlerinden Bir Kısmı Mani Olan Halk Hikâyeleri:

Gerek Anadolu, gerekse Azerbaycan sahasında anlatılmakta olan bazı halk hikâyelerinde de, tam olmasa da yer yer manilere rastlanmaktadır. Bunlar, büyük bir ihtimalle, anlatıcılar tarafından sonradan ilave edilmiştir. Çünkü, hikâyenin temelinde söylenen şiirler koşma şeklindedir. Çok az söylenen, üç-beş dörtlük halindeki mani de, ya koşmaların mısraları ve dörtlükleri arasına, ya da konunun uygun yerlerine sonradan eklenmiştir. Bu hususiyet daha çok hanımlar tarafından anlatılan hikâyelerde görülüyorsa da, erkek anlatıcıların anlattığı hikâyelerde de bazen göze çarpmaktadır.

Meddahlık geleneğinin son temsilcisi olarak kabul ettiğimiz, ve geçen yıllarda kaybettiğimiz Erzurumlu Behçet Mahir'in anlattığı 50 kadar hikâyede, yer alan mani nazım şekline de rastlanmak-

tadır. Búnların anlatıcısı tarafından ilave edildiği ise, küçük bir dikkatle hemen farkedilebilir. Çünkü, Behçet Mahir hikâye anlatırken, belirli bir süreden sonra ara verip, dinleyicilere nasihatlerde bulunur. İşte, bu arada, aklına gelen ve konu ile ilgili olan bazı manileri de söyler. Meselâ, "Kerem ile Aslı" hikâyesini anlatırken:

Al almanın dördünü,
Sev igidin merdini,
Seversen güzeli sev,
Çekme çirkin derdini (14),

"Âşık Vergah" hikâyesini anlatırken:

Baba nâçar ağlama,
Gündür geçer ağlama,
Bu gapıyı kiteyen,
Bir gün açar ağlama (15) der.

Mahir, her hikâyenin başında ise:

Çevir gaz yanmasın,
Sözde hilaf olmasın,
Mert yakası nâmert eline
Giriftâr olmasın (16)

diyerek giriş (selçuk/döşeme) yapmaktadır. "Leylâ ile Mecnun" hikâyesinde ise, manileri hikâyede geçen çobana söyletmektedir:

Çoban başını çevirdi,
Goyun südü devirdi,
Çobana ayan oldu,
Bu süt haramdır dedi (17).

Meddahımız Behçet Mahir, bazı hikâyelerinde ise "cinaslı mani" çeşidini kullanmıştır:

Bele naz,
Etme bana bele naz,
Dedim, nedir ağlarsan,
Dedi, ağlayan çoh, gülen az.

Düş de gör,
Hayalde gör, düşde gör,
Düşenin yarı yohdur,
Hele sen de, düş de gör.

Dar günde,

Geniş günde, dar günde,
Düşenin yâri sensin,
Dut elimi dar günde (18).

Bunun dışında, Güney'de "bozlak" adı verilen küçük hikâyeye de anlatılır. Bunlar arasında yer alan Kozanoğlu hikâyesindeki ağıtların tamamı mani şeklinde söylenmiştir (19). Yine, "Elif ile Yaralı Mahmut" hikâyesinin Ermenek varyantında da, bazı mani özelliğini taşıyan manzumeler vardır. Ancak, bunlar bir takım değişikliklerle uğramış, bazı mısralar 8 heceli olurken, bazıları da 6 heceye düşmüştür (20). Aynı hikâyenin Kars varyantında ise, koşmaların arasına, cinaslı maniler ilave edilmiştir (21).

"Asuman ile Zeycan" (22) ve "Gül ile Ali Şir" (23) hikâyelerinde de, kahramanların söylediği manzumelerden bir kısmı, yine mani şeklindedir.

Hiç şüphesiz, Doğu Anadolu bölgesi, Âşık edebiyatının zengin olduğu ve manilerin en çok söylendiği bölgelerden birisidir. Burada anlatılan halk hikâyelerine, daha sonra, kaynak şahıslar tarafından, bilinen bazı maniler de katılacaktır. Bu durum, bir çok halk hikâyesinde görülmektedir. Çıldırli Âşık Şenlik tarafından tasnif edilen "Sevdekâr Şah ile Gülenaz Sultan" adlı hikâyede ise, maniler doğrudan söylenmemiş, bir koşmanın dörtlüklerinin mısraları arasında yerleştirilerek, "yedekli koşma" adını verdiğimiz türde dile getirilmiştir:

Nagehannan atası alıf yanerem,
Arzuhalım yetirseniz bir yara.

Men ezkinem bir yara,
Bir hicrandı bir yara,
Dert bilen tabib gelse,
Melhem sever bir yara.

Gece gündüz ah-u feryad eylerem,
Leyli nahar intizaram bir yara.

Var mı benim kimi muştığına leliyen,

Şirin canı eşg oduna taliyan
Men ezzinem taliyan,
Talan düştüf taliyan
Deyiller murad eler
Hah'dan dileh diliyen.

Meni bele deli derviş eyliyen
Bir hicrandı, bir eskârdı, bir yara.

Gülenaz'am, gara bahdım ağ döyül,
Sinem üste çalı çarpaz dağ döyül,
Men ezzinem dağ döyül,
Düyün döyül, dağ döyül,
Geşdi devri zamana
Zafdı mümkün çağ döyül.

Var endemim başdan başa sağ döyül,
Yüz min yerden şan şan oluf bir yara
(24).

Daha çok, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde anlatılmakta olan Âşık Garip hikâyesindeki maniler de, koşmaların dörtlükleri arasına yerleştirilmiştir. Bu maniler aynı zamanda, "kesik mani/cinashı mani" türündedir (25).

Hem Anadolu, hem de Azerbaycan sahasında bilinmekte olan Koroğlu hikâyesinin ise, anlatıcıları umûmiyetle erkekler olduğu için, mani yerine koşma türünde şiirler söylenmiştir (26). Ancak, Azerbaycan'da anlatılan varyantında, hikâyenin bir bölümünde, Koroğlu, Âşık Cünun ile atışır (deyişir). Koroğlu, koşma; Âşık Cünun ise, ona mani (cinashı mani) söyler (27). Bu husus, Azerbaycan Âşık edebiyatının önemli bir tarafını göstermektedir. Biz, Anadolu sahasında, manilerin söyleyicisi olarak hanımları gördüğümüz halde, Azerbaycan sahasında, çok güzel maniler söyleyen âşıklar da vardır. Nitekim, Sarı Âşık, daha çok, söylemiş olduğu manileri ile tanınır (28).

Azerbaycan sahasında söylenen ağıt-

lar da, yine mani şeklindedir. Bu sebeple, bir halk hikâyesinde, kahramanın ağzından söylenen ağıtların tamamı da mani şeklindedir (29). Kaçak Nebi hikâyesinde, Nebi'nin ölümü üzerine, annesi Gözel'in söylediği ağıt buna bir örnek teşkil etmektedir:

Dağlar marala galdı,
Otu sarala galdı,

Oğul yolun gözledim,
Gözüm garala galdı.

Bu dağlar ulu dağlar,
Çeşmeli sulu dağlar,

Yâd elde gebre getdin,
Göy kişner, bulud ağlar.

Bu derdi yayan gelsin,
Gebrini gazan gelsin,
A Gözel, Alo tekdi,
Allah'da cezan gelsin (30).

Ayrıca, Azerbaycan sahasında da, bazı maniler, hikâyelerdeki "ustadnâme" ve "goşma"ların dörtlükleri arasında söylenmektedir (31).

Bunların dışında, "Kırmanşah" (32), "Ercişli Emrah" (33), "Hurşid ile Mahımihri" (34), "Tufarganlı Abbas ve Gülgezperi" (35) ve "Kerem ile Aşlı" (36) gibi, anlatıcıları daha çok erkek olan hikâyelerde manilere rastlayamadık.

Netice olarak diyebiliriz ki:

a) Şiirlerin tamamı mani şeklinde olan halk hikâyeleri de vardır.

b) Bu hususiyet, bütün Türk dünyasında aynıdır. Yani, Türkiye'de anlatılan bir halk hikâyesinin şiirleri mani şeklinde ise, bu Azerbaycan sahasında da aynıdır.

c) Bu tür hikâyelerin teşekkül sahası Azerbaycan sahasını veya Doğu Anadolu bölgesini gösterebiliriz.

ç) Manilerle söylenen hikâyeler, daha çok hanımların beğenip anlattıkları hikâyelerdir.

d) Azerbaycan sahasında anlatılan

halk hikâyelerinde, maniler, daha çok, "üstadnâmelerin" dörtlükleri arasında görülür.

e) Bazı hikâyelerde göze çarpan maniler, daha sonraki zamalarda, anlatıcıları tarafından yapılan ilavelerdir.

f) Demekki, hikâyelerde yer alan şiirlerin hepsi, 8 ve 11 heceli olmayıp, zaman zaman 7 heceli manzumelere de yer verilmektedir.

NOTLAR:

(*) 4. Millî Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi (Konya 22-23 Ekim 1990)'nde tebli olarak sunulmuştur.

1. Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul 1988, 46.
2. Boratav, 46.
3. Ehliman Ahundov, **Azerbaycan Halig Dastanları**, Bakü 1980, 135-168.
4. Esmâ Şimşek, **Arzu ile Kamber Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Elazığ 1987, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi).
5. Şimşek, 66.
6. Şimşek, 118.
7. Ahundov, 135-168.
8. Ahundov, 135-168.
9. Ahundov, 157.
10. Ahundov, 156.
11. Fikret Türkmen, **Tahir ile Zühre**, Ankara 1983.
12. Türkmen, 212.
13. Şimşek, 64.
14. Yard. Doç. Dr. Ali Berat Alptekin'in hususi arşivinde bulunan metinlerden alınmıştır.
15. Alptekin'in arşivinden alınmıştır.
16. Alptekin'in arşivinden alınmıştır.
17. Alptekin'in arşivinden alınmıştır.
18. Alptekin'in arşivinden alınmıştır.
19. Wolfram Eberhard, **Minstrel Tales From Southeastern Turkey**, New York 1980, 54-56.
20. Ali Berat Alptekin, "Yaralı Mahmut

Hikâyesi", **Türk Folkloru Araştırmaları** 1982, Ankara 1983, 21-46.

21. Ensar Aslan, **Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri/Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde bir İnceleme**. Diyarbakır 1990, 118.
22. Saim Sakaoğlu, "Asuman ile Zeycan Hikâyesi", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, (5), 51-81.
23. Boratav, 183-198.
24. Ensar Aslan, **Çıldırılı Aşık Şenlik Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Ankara 1973, 308-352.
25. Fikret Türkmen, **Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara 1974, 275-283.
26. Mehmet Kaplan-Mehmet Akalın-Muhan Bali, **Köroğlu Destanı**, Ankara 1973.
27. Meral Topuz-M.Salih Topçu, **Köroğlu Dastanı (Azerbaycan Varyantı)**, Elazığ 1987, (F.Ü. Fen-Ed. Fak. lisans tezi), 213-286.
28. Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin-Esmâ Şimşek, **Azerbaycan Aşıkları ve El Şairleri**, İstanbul 1985, 41-45.
29. Esmâ Şimşek, **Kaçak Nebi Hikâyesi Üzerinde Bir Çalışma**, Erzurum 1986, (A.Ü. Fen-Ed. Fak. lisans tezi).
30. Şimşek, 49.
31. Ahundov, 97, 171.
32. Ali Berat Alptekin, **Kırmanşah Hikâyesi Üzerinde Bir Çalışma**, Erzurum 1980, (A.Ü. Sos. bil. Enst. doktora ön çalışması).
33. Muhan Bali, **Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi Varyantlarının Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi**, Ankara 1973.
34. Ali Berat Alptekin, "Hürşid ile Mahmühri Hikâyesi", **Erciyes** 4(4.5), Nisan 1983, 17-20; II 4(4-6), Mayıs 1983, 9-1; III, 4 (47), Haziran 1983, 13-14.
35. Zeynelabidin Makas Tufarganlı **Abbas ve Gülgezperi Hikâyesi Üzerinde Bir Araştırma**, Erzurum 1982, (Yayınlanmamış doktora tezi).
36. Şükrü (Murat) Elçin, **Kerem ile Aslı Hikâyesi**, İstanbul 1949.